

NOVČANE PRILIKE GOSPODARSKE SVEZE ZA ISTRU (1918.-1924.)

Mr. Željko KLAIĆ
Varaždin
Aleja kralja Zvonimira 8

UDK 33 : 061 (497.5-3 Istra) »1918/1924«
Prethodno priopćenje
Primljeno 29. lipnja 1995.

U radu se opisuje stanje istarskih hrvatskih i slovenskih štedno-kreditnih zadruga, tzv. posujilnica nakon I. svj. rata (1918.- 1924. g.). Prvenstveno je obrađen problem promjene novca, jer su istarske zadruge ostale odsječene od svojih centrala koje su se našle na teritoriju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i Austrije. One zadruge koje su bile udružene u Laginjino Gospodarsku svezu za Istru potpale su pod okrilje Zadružnog saveza u Trstu. Većina njih uspjela je, nakon dugotrajne borbe i zalaganja, između ostalog i zalaganjem Matka Laginje, ostvariti promjenu novca (kruna u lire). Međutim, dio zadruga ostao je bez svoga novca.

Nacionalni pokret istarskih Hrvata i primorskih Slovenaca, pored društveno-političkih ciljeva imao je za cilj i gospodarsko osamostaljenje. Bilo je to potrebno pogotovo u Istri, gdje su hrvatski i slovenski seljaci bili ovisni od talijanskih veleposjednika, trgovaca, bankara. U skladu s tim, vođe nacionalnog pokreta pristupili su organiziranju, u početku skromnih kreditnih zadruga, tzv. posujilnica, a zatim i gospodarsko-potrošačkih zadruga.

Ustanovljenjem posujilnica, po uzoru na njemačkog župnika Raiffeisena, htjelo se da seljački stalež dobije zajmove po povoljnim uvjetima, da se seljaštvo nauči na štednju, a napose da se ono oslobodi zaduženosti, te da se iskorijeni lihvarstvo.

Kreditne, odnosno novčane zadruge u Istri i Slovenskom primorju, bile su uglavnom tzv. *deličevke* i tzv. *raifejsenovke*; one su odgovarale i bile prilagođene sredini i uvjetima u kojima su trebale djelovati. Prve su nazvane po njemačkom narodnom ekonomu Hermannu Schultzu iz Delitzscha (Franz Hermann Schultze 1808.-1883.), a druge po Nijemcu Friedrichu Raiffeisenu (Friedrich Wilhelm Raiffeisen 1818.-1888.). *Deličevke* su ustanovljene na podlozi ograničenog jamstva, tako da svaki zadružnik jamči s točno određenom svotom za moguće gubitke zadruge. Kod drugih je jamstvo neograničeno. Svi članovi zadruge preuzimaju obvezu da će čitavom svojom imovinom jamčiti za obveze organizacije. Poslovanje im se zbog manjih udjela nije temeljilo na kapitalu nego na kreditu za koji solidarno i neograničeno jamče svi zadrugari. Djelokrug zadruge bio je malen, i obično je jedna zadruaga djelovala u jednoj župi ili

općini. Na tako malom području članovi zadruge dobro se poznaju, i posebno se vodilo računa o moralnim osobinama pojedinih zadrugara. I dok su *deličevke* kao kreditne zadruge nastale na podlozi liberalizma kao sklopa širih društveno-ekonomskih i političkih odnosa, *rafjejsenovke* nastaju na podlozi kršćansko-socijalnog nazora. Na prostoru Istre i Slovenskog primorja seljaštvo je organizirano u *rafjejsenovke*, dok su trgovci i obrtnici bili organizirani najčešće u *deličevke*, koje su po svom kapacitetu bile jače zadruge i osnivane u istarskim gradovima, ali su ove prve bile brojnije, i prevladavale na selu.¹

Zadrugarstvo se u austrijskom dijelu Monarhije počelo prije razvijati nego u Ugarskoj; na to je upućivalo tadašnje moderno zadružno zakonodavstvo. Zadrugarstvo koje se razvilo u slovenskim zemljama imalo je jakog utjecaja na zadružni pokret u Istri, gdje se u ustalom i uvriježio slovenski pojam *posojilnica*, u Istri *posujilnica*.

Austrijska vlada podupirala je zadružni pokret. God. 1883. vlada je predložila istarskom Saboru zakon temeljem kojeg se u svakom sudbenom kotaru imalo ustanoviti gospodarsko poludržavno društvo, u cilju potpomaganja zadrugarstva, dok se za čitavu pokrajinu imalo ustanoviti poljodjelsko ili gospodarsko vijeće. Iduće, 1884. g., car je potvrdio taj zakon.²

Prvi zadrugarski radnik među istarskim Hrvatima bio je Matko Laginja. On je proučio zadružni pokret u slovenskim zemljama, a bio je i povezan s jednim od pokretača zadružnog pokreta u Sloveniji Janezom Krekom. Uputio je proglas *Istarskom narodu*, u kojem je obrazložio zadatak i način poslovanja posujilnica. U proglasu navodi da posujilnica daje kratkoročan zajam na jednostavna zadružna pisma ili mjenice, na podlozi zlata ili srebra, posjeda zemlje ili kuće.³

Prva istarska štedionica i posujilnica ustanovljena je u Kopru 15.V.1884.⁴

Jedan od najvećih novčanih zavoda u Istri, *Istarska posujilnica* u Puli, ustanovljena 1891. g. zaslugom M. Laginje, utemeljila je svoju podružnicu u Pazinu 1895. g. *Naša sloga* od 11.VII.1895. u povodu toga piše: *Veseljem doznajemo, da je ta važna i za naš narod u Istri već toli zaslužna zadruga zasnovana i vodjena po g. dr. M. Laginji, utemeljila u Pazinu svoju podružnicu, te da je ova započela prvim tekućeg mjeseca svoje djelovanje. Opunomoćeni upravitelji podružnice jesu gg. dr. D. Trinajstić, odvjetnik i načelnik, Antun Bertoša, trgovac u Pazinu, i Josip Grašić, župnik u Bermu. Poslovanje se za sada vodi u odvjetničkoj pisarni g. dr. D. Trinajstića.*

1 Aleš UŠENIČNIK, *Sociologija*, Ljubljana 1910., str. 308-309, 466-468, 475, 503, 690, 721; V. G., *Zadrugarstvo*, Danica, koledar za prostu godinu 1926, Trst 1925., str. 68-77; Josip RUSTJA, *Razvoj zadružništva v Julijski krajini*, Jadranski almanah za leto 1925-1930, Gorica 1930., str. 58-61; Vjekoslav ZIDARIĆ, *Zadrugarstvo u Istri i Matko Laginja*, Riječka revija, 1952., br. 2, str. 76-78; Isti, *Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu*, u Zborniku Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb 1969., str. 457-464, 474.

2 Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II*, Pazin 1973., str. 409.

3 Ante RUBEŠA, *Život i rad Matka Laginje. Matko Laginja, o stogodišnjici rođenja oca Istre 1852-1952*, Rijeka 1952., str. 50; V. ZIDARIĆ, *Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu*, n. dj., str. 463.

4 *Prva naša štedionica i posujilnica u Istri*, *Naša sloga*, Trst 22.V.1884.

Istarska posujilnica sa svojom podružnicom u Pazinu imala je koncem 1895. g. 715 učlanjenih zadrugara s 814 zadružnih dijelova, a koncem iduće, 1896. g., 780 zadrugara s 886 uplaćenih zadružnih dijelova. Radi nestašice novca tečajem 1896. g., nije se moglo ustanoviti niti jednu novu podružnicu, ali je *Posujilnica* imala u planu da u idućoj 1897. g. pomogne utemeljiti u Istri dvije samostalne male zadruge po sustavu *raiffeisen*. Istarska posujilnica u Puli djelovala je s ograničenim jamstvom.

Karakteristično je za istarske zadruge da su po organizacijskoj strukturi i načinu poslovanja mogle predstavljati određenu kombinaciju zadružnih sustava.⁶

Na promicanju zadružništva u Istri pomagali su Laginja i njegovim suradnicima osnivači zadrugarstva u Sloveniji. Zadružni savezi u Ljubljani i u Celju preuzeli su istarske posujilnice u svoje članstvo, a Laginja i Josip Grašič, također jedan od pojedinaца zaslužnih za ustanovljenje istarskog zadrugarstva, ulaze u sastav Upravnog odbora Zadružnog saveza u Ljubljani. Kada je 1903. g. ustanovljena Gospodarska sveza za Istru u Puli, istarske zadruge bit će učlanjene i u taj zadružni savez. Niti sve hrvatske, a pogotovo slovenske zadruge, nisu bile učlanjene u Gospodarsku svezu. Neke su od ranije bile učlanjene u slovenske zadružne saveze u Ljubljani i u Celju. Gospodarska sveza preuzima robno poslovanje, djelomično i zadružnu reviziju, dok financijsko poslovanje s kreditnim zadrugama ostaje i dalje pretežno u ovlasti slovenskih zadružnih saveza.⁷

Gospodarska sveza, registrirana zadruga na ograničeno jamstvo, utemeljena je 28. ožujka 1903., i imala je sjedište u Puli. *Naša sloga* od 9.IV.1903., pozivajući se na službeni list *Osservatore Triestino* od 2. travnja, navodi odluku C.k. okružnog suda u Rovinju da je Sveza unesena u registar zadruga kod tog suda s danom 28. ožujka. U prvi Upravni odbor izabrani su Matko Laginja kao predsjednik, Ivan Zuccon kao zamjenik, a kao odbornici Šime Kurelić u Pazinu, Josip Grašič župnik u Bermu, Konrad Janežić u Voloskom, Fran Flego u Buzetu - Počekaj, Ivan Trinajstić župnik u Dobrinju, Matko Trinajstić u Voloskom, Ivan Lovrić u Malom Lošinjju.

Obrazlažući ustanovljenje Gospodarske sveze *Naša sloga* od 30.IV.1903. piše, kako ona okuplja društva koja se *medjusobno podpomažu za zajmove i posude, ili da pod skupni račun nabavljaju što jim je potrebito za gospodarstvo i kućanstvo, ili da za skupni račun prodavaju, što su članovi dobili priroda, bilo od blaga, bilo od polja, bilo od obrta iliti arta svoga.*

Prema tomu takova se društva zovu ili posujilnice, društva za štednju i zajmove, ili privredna ili konsumna društva. Mjesto besjede »društvo« rabi se priličnije besjede »Zadruga«.

⁵ Istarska posujilnica u Puli, registrirana zadruga na ograničeno jamčenje. Izvješće o djelovanju za šestu upravnu godinu od 1. jan. do 31. dec. 1896. Pula, aprila 1897. *Ostavština Matka Laginje* u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Spisi koji se tiču gospodarskih i privrednih pitanja Istre (1889.-1911.), R-6255/XIII (dalje: *Ostavština*).

⁶ Sačinjavale su »neku kombinaciju Schultze-Delitscheva i Vošnjakova sistema, a donekle i sistema gospodarskih društva, zatim zadruge s neograničenim jamčenjem uz sistem Reifeisen i po sistemu Wolemborga, tj. po uzoru talijanskih kreditnih zadruga "banchine" s manjim kapacitetom poslovanja«. V. ZIDARIĆ, *Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu*, n. dj., str. 463.

⁷ Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Zagreb 1952.; V. ZIDARIĆ, *Zadrugarstvo u Istri i Matko Laginja*, n. dj., str. 78.

Ima opeta u Istri takovih zadruga, koje stoje nekim načinom u svezi sa gospodar-
skim viećem u Poreču, te se zovu kotarske gospodarske zadruge. I one mogu biti u Svezi.
Kako su pojedini ljudi udruženi već u mnogo krajeva u svoju zadrugu, bilo posujilnicu
iliti društvo za štednju i zajmove, bilo u mljekarstvu, bilo u konsumu, tako sva ta naša
društva, biti će, ako Bog da opet združena u veliko naše društvo, kojemu je ime »Gospo-
darska Sveza« i kojemu je sjedište, barem za sada, u Puli. I dalje: Nijedna naša
posujilnica u Istri, ni konsumno, ni ionako gospodarsko društvo, ni zadruga, nebi smjeli
ostati izvan ove naše »Sveze«, koja pak se nada, da će u dobrih odnošajih ostati sa svimi
onimi svezami i novčanima zavodi, izvan Istre, s kojima stoje do sada u poslovanju naše
razne posujilnice, jer nismo toliko kanili ustanoviti nešto posve nova koliko utvrditi i ve-
zati u čvrsti vez ovo što već po Istri imamo i što ćemo Božjom pomoći po raznih mjestih
podignuti.

Prema podacima istog broja *Naše sloge*, do tada se u Gospodarsku svezu za Istru
učlanilo 19 zadružnih organizacija.⁸

U odluci Okružnog suda u Rovinju, u vezi Sveze navodi se: *Predmet poduzeća:
Zadruženje u zajedničkom djelovanju svih onih gospodarskih organizacija u Istri, kojih
su pravila u hrvatskom ili slovenskom jeziku i osnivanje novih takvih na vlastito po su-
stavu Rajfajzen, dobava kredita za poljodjelski i obrtni stalež u Istri, davanje zajmova
začlanjenim zadrugama, izjednačivanje gotovina među njima; nadzor nad poslovanjem
svih učlanjenih zadruga, nabava i prodavanje robe za skupni račun, osnivanje zadružnih
skladišta i klijeti; posredovanje za dobavu kredita svojim članovima, povremeno podu-
čavanje u vođenju manjih zadruga.*⁹

Inicijativom i velikim zalaganjem M. Laginje i suradnika, u Istri je do pred Prvi
svjetski rat izgrađena mreža zadružnih organizacija. U Sloveniji osnivaju se prve za-
družne organizacije početkom sedamdesetih godina. Pravi zadružni pokret u Istri
započinje oko 1890. g., što je oko dvadeset godina kasnije nego li u Sloveniji, ali i za
desetak godina prije nego u Hrvatskoj.¹⁰

Gorički zadružni savez (Goriška zveza gospodarskih zadrug in društév) uteme-
ljena je 1904. g.¹¹ Šavez u Trstu ustanovljen je 1907. g., ali na društvenom a ne na
zadružnom zakonu.¹²

8 »Do sada začlanile su se u našu "Gospodarsku Svezu" sljedeće zadruge: 1. Istarska posujilnica u Puli; 2. njezina podružnica u Pazinu; 3. Gospodarsko društvo u Pazinu; 4. Vjeresijski zavod za Kvarnerske otoke u Krku; 5. Posujilnica u Voloskom. Društva za štednju i zajmove (Raiffeisenice): 6. u Bermu, 7. u Buzetu, 8. u Malom Lošinju, 9. u Medulinu, 10. u Nerezinah, 11. u Baški (Seoska blagajna), 12. u Omišlju, 13. u Baderni, 14. u Tinjanu, 15. u Oprtiju (Livade), 16. u Dobrinju, 17. Gospod. društvo u Baderni, 18. Gospodarsko trgovačko društvo u Nerezinah, 19. Mljekarska zadruga u Bermu.« *Gospodarska Sveza za Istru*, Naša sloga, Pula, 30.IV.1903.

9 V. ZIDARIĆ, *Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu*, n. dj., str. 471.

10 Isto, str. 460, 462, 474.

11 David DOKTORIČ, *Zadružna zveza v Gorici*, Jadranski almanah za leto 1924, Gorica 1923., str. 69.

12 Josip AGNELETTO, *Zadružna zveza v Trstu*, Jadranski almanah za leto 1924, Gorica 1923., str. 65-66.

NOVE PRILIKE

Ulaskom Istre u sastav Italije nakon Prvog svjetskog rata, u gospodarskom smislu za taj teritorij to znači korak natrag u odnosu na ranije austrougarsko razdoblje.

Nakon završenog svjetskog rata, gospodarskim problemima pogotovo će biti pogođeno seljaštvo, najmnogobrojniji društveni sloj u istarskoj pokrajini. Momenti poput porezne politike i položaja zadružnih organizacija obilježili su stanje na istarskom selu.

Dolaskom Istre u sastav Kraljevine Italije bit će uvedena nova porezna opterećenja, ali se istodobno stari austro-ugarski porezi nisu ukinuli.¹³ I unutar samih istarskih lokalnih fašističkih krugova jasno se primjećivala ova činjenica. Na sastanku istarskih fašističkih načelnika u Puli, 9.IV.1923., pulski načelnik Carvin, opisujući gospodarsku krizu u pokrajini, istaknuo je da *Istra najviše trpi uslijed toga, što se sa skrajnom strogošću utjeravaju tekući, prijeratni i u ratu nastali porezi.*¹⁴

Fašistički sustav vršio je sustavnu akciju uništavanja hrvatskih i slovenskih zadružnih institucija, smatrajući da one kriju ne samo ekonomske motive, već da čine oslonac političke i nacionalne samostalnosti hrvatskog i slovenskog stanovništva. Zašto je fašistička vlast sprječavala njihov rad i namjeravala ih priključiti u fašistički krug.¹⁵

Neposredno nakon završetka svjetskog rata, zadruge su ostale odsječene od svojih centralnih zavoda u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, ali i u Austriji, gdje su imale položen svoj novac. Slomom Austro-Ugarske, okupacijom Istre i Slovenskog primorja od strane talijanske vojske, te uspostavljanjem demarkacione linije, prekinute su poslovne veze zadruga sa svojim centralama. Tako tršćanska *Stara naša sloga*, od 14. rujna 1922., u članku *Naše gospodarske zadruge* piše: *Isprva se to nije toliko osjećalo, ali doskora su se naše Zadruge našle u neprilici kad su ulagači stali tražiti povratak uloženog novca, a Zadruga nije znala gdje da ga nađe. I dalje: Sada je potreba i korist zadrugarstva veća nego ikada prije, i o njejoj valjanoj organizaciji ovisi gospodarska - a po njoj i politička - neodvisnost našega naroda. ... Oživimo naše zadruge i organizirajmo sav narod na gospodarskom polju, da mu osiguramo opstanak.*¹⁶

I tršćanski *Pučki prijatelj* od 4. prosinca 1924., u članku *Porezni bič u Istri* piše da su »nove vlasti«, odn. fašističke vlasti, počele uništavati istarsko zadrugarstvo, pa onim najsiromašnijim seljacima ne preostaje drugo nego iseliti u Ameriku ili Jugoslaviju.¹⁷

Nakon što su u Italiji fašisti preuzeli vlast, u zadružne su organizacije postupno uvođeni komesari koji su ih sustavno upropaštavali. Fašistički komesari rasipali su zadružnu imovinu budući da su uvlačili zadruge u sumnjive poslove, a ti poslovi završavali su redovito s gubitcima. Fašistički komesari zahtijevali su stečaj nad zadru-

¹³ Ernest RADETIĆ, *Istra pod Italijom 1918-1943*, Zagreb 1944., str. 118-119.

¹⁴ Željko KLAJČ, *Prilozi o Staroj našoj slogi i Istarskoj riječi (1922, 1923. i 1924)*, Jadranski zbornik, sv. 14, Pula-Rijeka 1991., str. 169-170.

¹⁵ Tone PERUŠKO, *U svome vremenu*, Pula-Rijeka 1984., str. 26-31; B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II*, n. dj., str. 495.

¹⁶ Ž. KLAJČ, *Prilozi o Staroj našoj slogi i Istarskoj riječi*, n. dj., str. 166.

¹⁷ Ž. KLAJČ, *O emigraciji Istrana u prekoatlantske zemlje od 1918. do 1930. godine*, Istra, br. 5, Pula 1983., str. 95.

gama i onda kada su zadruge po svojim bilancama bile aktivne. Najočitiiji takav primjer je raspuštanje Istarske posujilnice u Puli, s njezinom podružnicom u Pazinu 1927. g., iako je ona po bilanci te godine bila aktivna za 100.000 lira. Komesar koji je u njoj bio postavljen predložio je iduće, 1928. g., njezin stečaj s likvidacijom. Istodobno je palo pod stečaj još 25 hrvatskih seljačkih posujilnica.¹⁸

Fašistička je vlast u siječnju 1928. raspustila Upravni odbor Zadružnog saveza u Gorici, te imenovala komesara. Iz Zadružnog saveza otpušteni su Josip Rustja, Franc Pegan i David Doktorič. Definitivna likvidacija Saveza bila je proglašena koncem 1931. g.¹⁹

U lipnju 1928. Zadružni savez u Trstu morao je u Upravnom i Nadzornom odboru prihvatiti fašističku talijansku većinu. Ujedno je i Savez dobio novo ime - *Federazione fra le cooperative e di credito*. Još je veći udarac uslijedio u veljači 1929. Tada je tršćanski prefekt raspustio ovu organizaciju, jer da se zaplela u nesigurne novčane poslove.²⁰

PROBLEM ZADRUŽNIH AUSTRO-UGARSKIH KRUNA

Prema pisanju Josipa Rustje u Kraljevstvu SHS i u Austriji bilo je s danom 3.XI.1918., danom potpisivanja primirja antantinih sila s Austro-Ugarskom, položeno preko 25 milijuna zadružnih kruna. Taj se novac nije mogao zamijeniti 1919. g., jer ga nije bilo moguće prenijeti preko demarkacijske linije.²¹

Dne 15.IV.1919., tršćanski list *Osservatore Triestino* prenio je odluku talijanske Vrhovne vojne komande, da se u roku od 15 dana izvrši zamjena austrijskog novca. Za šire slojeve stanovništva rok je bio prekratak. O samoj odluci, jer je bila objavljena na talijanskom jeziku, stanovništvo u hrvatskim općinama u Istri, kojima su upravljali vojni komesari, bilo je slabo obaviješteno. Prema podacima Lava Čermelja, krajnja posljedica ispoljila se kao gubitak od preko 20 milijuna kruna, jer ih se nije moglo pravodobno zamijeniti.²²

Čermelj također navodi da su bile teško pogođene i slavenske zadruge, koje su, u skladu sa svojim pravilima, imale novac položen u centralnim zavodima preko demarkacijske linije. Tek je kasnije, prema Rimskom paktu iz 1924. g., (Sporazum Kraljevine Italije i Kraljevstva SHS o Rijeci i Pakt o prijateljstvu i srdačnoj suradnji, potpisani u Rimu 27.I.1924.) bila dozvoljena zamjena, ali su pritom zadruge izgubile kamate za razdoblje od pet godina.²³

Kada su talijanske vlasti mijenjale krune svojim novim državljanima, one su tu promjenu vršile u dosta povoljnom odnosu s obzirom na nisku vrijednost ove valute nakon svjetskog rata - za svakih 100 kruna davalo se 60 lira (100% prema 60%).²⁴

18 Lavo ČERMELJ, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana 1965., str. 170.

19 E. RADETIĆ, *Istra pod Italijom 1918-1943*, n. dj., str. 120- 121; L. ČERMELJ, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, n. dj., str. 171-172.

20 Isto.

21 J. RUSTJA, *Razvoj zadružništva v Juljski krajini*, n. dj., str. 64.

22 L. ČERMELJ, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, n. dj., str. 167.

23 Isto.

24 B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II*, n. dj., str. 562.

Posebno su novčano zadrugarstvo nakon rata ugrožavala dva problema: pohranjene krune u zavodima Kraljevstva SHS, ali i u Austriji, i vojni krediti. God. 1919. nije bilo moguće prenijeti više od 25 milijuna kruna preko demarkacijske linije. Pomanjkanje te svote od oko 15 milijuna lira, osjetile su zadruge osobito 1922. i 1923. g. Središnje organizacije, zadrružni savezi u Trstu i Gorici, predvodit će akciju za promjenu bivšeg austro-ugarskog novca. Poslije mnogih intervencija uspjelo se 1924. g. zamijeniti novac, ali nisu bile zamijenjene i kamate koje su u međuvremenu, od 3.XI.1918., bile narasle. Neizmijenjene kamate predstavljale su snažan udarac za pogođene zadruge, iako je sama promjena novca pridonijela oživljavanju poslovne politike novčanog zadrugarstva. Nije bio riješen drugi problem, pitanje vojnih kredita, koje su zadruge više ili manje bile prisiljene potpisati. Cjelokupni iznos vojnih kredita iznosio je 1918. g. preko 6 milijuna kruna. Mnoge su novčane zadruge vojne kredite amortizirale iz drugih dobitaka, a mnogima je ovaj problem ostao neriješenim.²⁵

ZADRUŽNI SAVEZI

Na području Istre i Slovenskog primorja, pred Prvi svjetski rat djelovalo je više od pola tisuće različitih zadrružnih organizacija. Zadruge nisu imale jedinstvenog domaćeg središta, već su bile vezane za zadrružna središta u Kranjskoj i Štajerskoj. Prije rata djelovala su dva zadrružna saveza, Savez u Gorici i Gospodarska sveza u Pulji, a koji su bili, pogotovo ovaj drugi, vezani za Zadrružni savez u Ljubljani gdje je tijekom rata i odlazio zadrružni novac. Najviše utjecaja na poslijeratno zadrugarstvo imali su zadrružni savezi u Trstu i Gorici.²⁶

Nedostatak jedinstvene organizacije nakon 1918. g. nepovoljno se odrazio, jer su primorske i istarske zadruge ostale izolirane od zadrružnih centrala u Kraljevstvu SHS, i jer su im blagajne ostale prazne. Zbog nastalih poteškoća u okviru Trščanskog saveza stremilo se postojanju jedinstvene zadrružne organizacije za čitavo goričko, trščansko i istarsko područje, te se za tu ideju htjelo pridobiti Gorički savez. Pri tom su u Trščanskom savezu bili spremni priznati da u Gorici bude središte novog jedinstvenog zadrružnog saveza, ali se ta zamisao, kako piše Josip Agneletto, nije ostvarila.²⁷

Početak 1919. g. zadruge još nisu osjećale pomanjkanje novca, ali uslijed novih prilika, osobito uslijed zamjene novca 1919. g., i izostanka svih kontakata s centralama preko demarkacijske linije, zavladao je kod zadruga, s malim izuzetcima, posebno onih koje nisu bile organizirane kod Goričkog saveza, potpuna zbrka. Kako je došlo i do pomanjkanja godišnjih obračuna i revizija, sve je to prijetilo uništenjem zadruga, posebno onih u Istri i na Krasu. U tome je mogla pomoći jedinstvena domaća zadrružna organizacija, pa se tako u Trstu pristupilo obnovi Trščanskog saveza koji je bio ustanovljen 1907. g., ali na društvenom zakonu.²⁸

²⁵ J. RUSTJA, *Razvoj zadrružništva v Julijski krajini*, n. dj., str. 64-65.

²⁶ J. AGNELETTO, *Zadrružna zveza v Trstu*, n. dj., str. 65.

²⁷ Isto, str. 66.

²⁸ Isto, str. 65.

Savez prije 1914. g. nije imao raširen djelokrug rada izvan tršćanske općine, a nakon rata proširio je svoju djelatnost i izvan tršćanskog područja. Pristupit će mu zadruge iz pulskog, riječkog, tršćanskog područja, pa i neke goričke zadruge. Sređivanje poslovnih knjiga, obnavljanje revizije i pomoć pri zahtjevima za promjenom novca, bili su glavni problemi kojima se Savez bavio tijekom 1919. g. Budući da Savez nije bio organiziran na združnom zakonu, pa nije mogao obavljati novčani promet, bila su mu na skupštini početkom lipnja 1921. promijenjena pravila. Do 1924. g. djelovanje Zadrudnog saveza bilo je usredotočeno na zamjenu združnog novca.²⁹

U Zadrudnom savezu iz Trsta prevladavale su zemljoradničke zadruge, pa je i savezno poslovanje bilo uglavnom zemljoradničkog karaktera. Organizacija poslovanja Tršćanskog saveza bila je ustanovljena na decentraliziranom principu po uzoru na kreditno združgarstvo sustava *Schultze-Delitzscha*. Savez se uglavnom bavio kreditnim poslovanjem.³⁰

Poteškoće u poslovanju združga, a i u Savezu, bile su u tome što su združne organizacije ostale bez vodećeg kadra, jer je inteligencija pod pritiskom fašizma morala emigrirati. Savez je u tu svrhu povjerio organizaciju združnih tečajeva poznatom javnom radniku Lavu Čermelju. Tečajevi su se redovno održavali od 1921. do 1926. g., a iz Istre je bio velik odziv kandidata.³¹

Koncem 1922. g. Zadrudni savez iz Trsta imao je učlanjenih 127 raznih združga, od toga 68 u Istri.³² God. 1926. Savez je okupio 136 združga,³³ a u trenutku raspuštanja imao je 133 članice.³⁴

Mnoge istarske zadruge, poput združga Gospodarske sveze za Istru, ostale su odvojene od svojih središnjih zavoda nakon svjetskog rata. Nakon 1918. g. zadruge Sveze potpast će pod okrilje djelovanja Zadrudnog saveza u Trstu, ulazeći tako u njegovo članstvo. Tada prestaje neposredna združna djelatnost Matka Laginje na teritoriju Istre, ali on će nakon svjetskog rata kontaktirati sa Zadrudnim savezom iz Trsta, djelujući u vidu mogućeg rješavanja problema istarskog združgarstva.

Zadruge Goričkog združnog saveza lakše su prebrodile poslijeratnu novčanu krizu. Gorički savez, ustanovljen 1904. g., tijekom svjetskog rata prenosi svoj ured u Ljubljano, a koncem kolovoza 1918. vraća svoje sjedište u Goricu. Tada je promijenio svoje ime u Zadrudni savez. U vrijeme povlačenja austro-ugarskih novčanica iz optičaja 1919. g., članice Zadrudnog saveza u Gorici o tome su bile obaviještene na vrijeme, pa su uspješnije mogle djelovati.³⁵

Nešto kasnije, god. 1922., uspjeli su Goričani ostvariti promjenu određenih svota kruna. U prosincu 1921., slovenski zastupnici Virgilio Šček i Karel Podgornik intervenirali su kod ministra financija, iznoseći dokaze da ulozi primorskih združga u zavodima Kraljevstva SHS nisu bili zamijenjeni u dinare, i da to pitanje mora riješiti

29 Isto, str. 66; J. RUSTJA, *Razvoj združništva v Julijski krajini*, n. dj., str. 70.

30 V. ZIDARIČ, *Razvitak združgarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu*, n. dj., str. 472.

31 Isto.

32 J. AGNELETTO, *Zadrudna zveza v Trstu*, n. dj., str. 66.

33 V. ZIDARIČ, *Razvitak združgarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu*, n. dj., str. 472.

34 J. RUSTJA, *Razvoj združništva v Julijski krajini*, n. dj., str. 71.

35 D. DOKTORIČ, *Zadrudna zveza v Gorici*, n. dj., str. 68, 71.

talijanska vlada. Šček je, bez dogovora s drugim zastupnicima, nastojao da se ostvari zamjena goričkim zavodima udruženima u Zadrudnom savezu u Gorici. Mislio je pritom, ako se ostvari izmjena za goričko područje, mogao bi se uspjeh proširiti i na Trst i Istru. Pomoću socijalističkog zastupnika Turatija i voditelja Pučke stranke (Partito popolare italiano) don Sturza uspjelo mu je ishoditi odluku vlade da će se mijenjati 4.000.000 kruna, s tim da je stvarno promijenjeno 1.800.000 kruna. U svibnju 1922. akcija se proširila, i pritiskom tršćanskog Zadrudnog saveza na ministarstva i preko delegacije Kraljevstva SHS na konferenciji u Genovi u kojoj se nalazio Tršćanin Otokar Rybar. Tada su Jadranska banka u Trstu i podružnice Ljubljanske kreditne banke u Trstu i Gorici, dobile 16 milijuna lira kao odštetu za nezamijenjene austro-ugarske krune tih zavoda. Ovdje nisu bili uključeni interesi zadruga tršćanskog i istarskog područja, i to je bilo razlogom žestokih napadaja iz redova kršćansko-socijalne struje na voditelje Političkog društva »Edinost« iz Trsta, optužujući ih kako se bore za vlastitu korist. Tršćani su optuživali Ščeka da je svojom separatnom akcijom više štetio stvari nego joj koristio, jer bi se sa strane talijanske vlade moglo smatrati kako je zamjenom novca goričkim zadrugama pitanje promjene zadrudnog novca riješeno. Zadrudnim savezima bile su mijenjane krune nakon sporazuma fašističke Italije i Kraljevstva SHS 1924. g., u visini 14 milijuna lira.³⁶

³⁶ Milica KACIN-WOHINZ, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-1928, I, II*, Koper 1977., str. 126-127, 340-341. O toj problematici i u članku *O izmijeni kruna*, Istarska riječ, Trst, 19.IV.1923. M. KACIN-WOHINZ, u navedenom djelu, I, str. 126, spominje istup socijalističkog zastupnika iz Furlanije Cosattinija u ožujku 1921., kada se ovaj u rimskom Parlamentu zauzeo za promjenu austro-ugarskih kruna: »Vlado in odgovorne ministre je vprašal, ali nameravajo odgovoriti na že večkrat zastavljeno vprašanje o politiki za pomiritev in zблиžanje ljudstev v Juljski krajini, s čimer je povezana tudi zamenjava 17.221.273,65 kron, last manjnih zadrudnih posojilnic in hranilnic, deponiranih ob razsulu Avstro-Ogrske v zavodih onostran meje«. Tršćanska *Istarska riječ* od 19.IV.1923. navodila je Josipa Wilfana, predsjednika tršćanske *Edinosti*: »Tako imaju n. pr. naše hrvatske i slovenske zadruge na talijanskom teritoriju oko 15 milijuna neizmjenjenih kruna, bilo u efektivnim a.-u. novčanicama, bilo u tražbinama napram jugoslavenskim zavodima preko granice. Razumje se, da su svi ti oštećenici poduzeli sve moguće korake da bi došli do svog novca t. j. do izmijene kruna po ključu od 60%«. Eugen Legat, predsjednik Zadrudnog saveza u Ljubljani, pisao je 17.II.1923. Matku Laginji, navodeći da Savez »ima circa 15 in pol milijonov kron naložb goričkih, deloma tudi istarskih zadrug...«. (Ostavština M. Laginje, R-6262/I, fsc., /II-VII/); M. KACIN-WOHINZ piše da je nakon sporazuma fašističke Italije i Kraljevstva SHS 1924. g., zadrudnim savezima bilo zamijenjeno kruna u visini 14 milijuna lira. Ako bi ovdje uzimali odnos zamjene 100 kruna za 60 lira (100% prema 60%), onda bi za ovih 14 milijuna lira odgovarao iznos od 24 milijuna kruna (24.000.000 kruna uz 60% = 14.400.000 lira, ili 23.000.000 kruna uz 60% = 13.800.000 lira). Prema podacima J. Rustje, 25.000.000 kruna u zavodima Kraljevstva SHS i u Austriji, uz 60%, odgovaralo bi iznosu od 15.000.000 lira. U jednom Laginjinom zapisu (Ostavština, R-6262/I, fsc., 1924 (I-VII), 6.V.1924.), koji se odnosi na njegov razgovor sa Štefanom Lovrečićem, tajnikom Zadrudnog saveza u Trstu, a sa svibnjem 1924. ravnateljem Saveza, ovaj mu je isticao kako odlazi u Beograd, »da tamo dobije austrijskih kruna, žigosanih i nežigosanih, koje je svoj dan vlada prikupila ... Trebaju oko 24 milijuna kruna, jer je zamjena usredotočena kod Zadrudne Zveze u Trstu ne samo za Istarske, nego i za Goričke zadruge i za one koje imaju sjedište u djelovima Kranjske, što su pali pod Italiju«. U studenom 1924. s Laginjom je vodio razgovor Otokar Rybar. Izjavio mu je »kako su mu oni od Zadrudne Zveze u Trstu silno zahvalni, što jim je besplatno od ovdje dobio onih - rek bi do dvadeset milijuna kruna nežigosanih, koje jim je pred ovo nekoliko mjeseci Italija promjenila u lire po 60%« (Laginjin dnevnik u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, R-6261/IV, Rijeka-Kastav 1922.-1924., bilježnica od 25.X. do 5.XII.1924., 13.XI.1924., dalje: LD, Rijeka-Kastav).

NOVČANE PRILIKE GOSPODARSKE SVEZE ZA ISTRU

Nakon završenog svjetskog rata Gospodarska sveza za Istru, a i Matko Laginja kao njezin predsjednik, naći će se pred problemom kako ostvariti promjenu kruna koje su Sveza i njezine zadruge imale u zavodima Kraljevstva SHS i u Austriji. Laginja se nalazio u Kraljevstvu SHS i kao predsjednik Sveze teško je održavao vezu sa zadrugama u Istri. Dolazili su pojedini predstavnici zadruga Laginji u Zagreb, propitujući se za moguću promjenu. Pritom je on bio informiran o problemima istarskog zadrugarstva. Laginja je pokušao, u sporazumu sa Zadrudnim savezom iz Trsta, sudjelovati u akcijama rješavanja novčanih problema istarskih zadruga. S druge strane, Laginja je pokušao privoljeti vlasti u Kraljevstvu SHS da se i one angažiraju na tom problemu, pa je tako kontaktirao s pojedinim njezinim predstavnicima. Bio je svjestan svih dalekosežnih posljedica - gospodarskih, nacionalnih i političkih, koje bi proistekle iz propasti zadrugarstva.

Laginja je često dobivao obavijesti o stanju istarskih zadruga, pa su njegovi zapisi zanimljivi za promatranje položaja zadrugarstva ali i cjelokupne gospodarske situacije u Istri. Moglo bi se konstatirati da se Laginji upućuju zahtjevi zadruga da im se vrati uloženi novac s tim da se podrazumijevala protuvrijednost u talijanskim lirama. Laginja u bilješki svog dnevnika od 7.VI.1922. objašnjava svoj položaj kao predsjednika Gospodarske sveze za Istru, a i situaciju te institucije nakon rata: *Htio bih urediti Gospodarsku Svezu za Istru, ... ne mogu da se maknem da što konačnog uredim sa odbornicima, koji su svuda raštrkani, a najmanje jih je u Istri, kamo uostalom ja i ne mogu. Nije mi moguće isplatiti velike uloške zadrugama u Lanišću, Boljunu i Sv. Luciji Oprtaljskoj, jer isplate u samim krunama (kojih Sveza ima toliko kod Kreditne Banke u Ljublj.) ostavila bi njih koji moraju da računaju u lirama pasivne.*³⁷

Kada je Laginja 16.III.1921. razgovarao s Nikolom Pašićem o mogućoj pomoći zadrugama, govorio mu je da bi za povratak uloga trebalo *nabavljati lire po 5 kruna i po cirka.*³⁸ U idućim je godinama taj odnos postao još nepovoljniji po krunu. Laginja u svom zapisu od 11.I.1923. navodi: *Grozno me muči misao o našem zadrugarstvu u Istri, koje je pred katastrofom, što nam Italija neće da izmjeni uloške opstojeće izvan Istre skoro posve na teritoriju Jugoslavije. Htjelo bi se danas, gdje lira stoji skoro 20 kruna (5 dinara) teških milijuna a neima od nikuda. A ljudi u Istri traže povratu uložaka od svojih posujilnica, a one jih ne mogu da vrate.*³⁹

Među dokumentima Laginjine ostavštine nalaze se mnogobrojni zahtjevi za vraćanjem uloženog novca. Istakli bismo neke zahtjeve ekonomski snažnijih kreditnih zadruga, odnosno posujilnica. U kolovozu 1922. Laginja je od posujilnice u Lanišću dobio zahtjev u kojem se od Gospodarske sveze traži vratiti *čim više uloška, jer jim prijeti slom.* Laginja u povodu toga navodi: *Pisao sam na pet strana, a ne mogu se nadati bog znaj čemu. Do izmjene kruna u lire, kojom bih to nekako izgadio, još uvijek ne dolazi, a ako uopće ne dodje, katastrofa je neizbježna.*⁴⁰

37 LD, R- 6261/III, 1922. do VIII. 1923., Bilježim, 7.VI.1922. Tekst u zagradi zapisao Laginja.

38 LD, Bilježim u Zagrebu 19.III.1921.

39 LD, 11.I.1923. Tekst u zagradi ovdje, zapisao Laginja.

40 LD, Bilježim, 29.VIII.1922.

Istarska posujilnica u Puli, odnosno njena podružnica u Pazinu, uputila je 7.VII.1923. zahtjev Laginji: *Pošto sve do danas nije uslijedila promjena u lire naših glavnica kruna ostalih u Jugoslaviji i Beču pred 3/11.1918. položaj je veoma kritičan, obzirom na-to rada bismo uredili na vrijeme nekoje račune bar u toliko koliko je moguće provesti likvidaciju istih.*⁴¹

Matko Laginja pokušao je organizirati djelovati na potpomaganju istarskog zadrugarstva. Početkom ožujka 1921. razgovarao je s Josipom Wilfanom i Mirkom Vratovićem kada su ovi boravili u Kraljevstvu SHS. Bili su upoznati s jednom njegovom molbom iz rujna 1920., naslovljenom na vladu u Beogradu, u kojoj je izjavio kako je sporazuman raditi sa Zadružnim savezom iz Trsta. Za tu Laginjino izjavu doznala je i »Pisarna za zasedeno ozemlje« iz Ljubljane, koju je vodio Slavko Fornazarič. Smatralo se kako ovaj Laginjini prijedlog treba poduprijeti i Odsjek za Istru pri Zemaljskoj vladi u Zagrebu.⁴²

Kontakti Zadružnog saveza u Trstu i Matka Laginje pogotovo su česti u vrijeme promjene austro-ugarskih zadružnih kruna nakon rimskih ugovora 1924. g.

Za potpomaganje istarskog zadrugarstva Laginja se obraćao na Ministarstvo financija Kraljevstva SHS, a tražio je zagovor i u Ministarstvu vanjskih poslova. U svibnju 1921. tražio je od ministra financija Koste Kumanudija *pismeno rješenje na razne podneske glede podpore* kako bi se ulozi mogli isplaćivati.⁴³ S Laginjinih zahtjevima odugovlačilo se, državne strukture nisu povoljno rješavale njegove molbe. Pomoćnik ministra Kumanudija, Nikola Kostrenčić obrazlagao mu je kako ministar misli da se jedna *veća podpora* ne može dati jer nedostaju sredstva, i kako su financijski problemi u državi veliki.⁴⁴

Pitanje zajma za istarske zadruge dovodilo se u svezu i s vanjsko-političkim odnosima. Kada je 10. veljače 1921. Laginja boravio u Ministarstvu vanjskih poslova kod pomoćnika ministra N. Pašića, Tihomira Popovića, *radi pripomoći zadrugarstvu*, dobio je *svjet* kako se mora čekati *nešto dana radi Talijana*.⁴⁵ Boravio je u Ministarstvu ponovno nakon nekoliko dana *glede podpore zadrugarstva u Istri*, i tada mu je Popović ustvrdio da se nikakva pomoć ne može dodijeliti dok se problemi s Italijom ne srede, a to bi moglo biti za *najdalje mjesec dana. Tako treba da i svi čekaju, koji slično mole*.⁴⁶

Vlasti Kraljevstva SHS, dovodile su nakon sklapanja Rapallskog ugovora pitanje pomoći istarskim zadrugama, u svezu s odnosom prema Italiji. Osobito se sa strane vladajućih beogradskih krugova vodilo računa kako se suprotnoj talijanskoj strani ne bi zamjerilo. Laginja navodi kako mu je T. Popović isticao, *da naša vlada i ne smije doći u položaj, da joj Italija može što prigovoriti*.⁴⁷

Osim ovih momenata i stranački odnosi u Kraljevstvu SHS mogli su djelovati na moguće potpomaganje hrvatskih i slovenskih institucija u Italiji. Laginja je u svibnju 1921. bio kod g. Cuvaja načelnika u Ministarstvu za socijalnu politiku, i ovaj mu je

41 Ostavština, R-6262/I, fsc., 1923 (II-VII).

42 LD, 9.III.1921.

43 LD, 16.V.1921.

44 LD, 2.III.1921., bilješka »Zadružništvo - potpora«.

45 LD, Bilježim, 15.II.1921.

46 LD, 25.II.1921.

47 Isto.

priopćio posve povjerljivo, da se u onom ministarstvu, tj. u Ministarstvu financija, a Laginja je usput zapisao, kao u svim, sve radi stranački. U propagandističke svrhe za Primorje u budgetu, u njihovom resoru nalazi se dva milijuna dinara. O tom novcu da će odlučivati neki parlamentarni Odbor od samih radikala i demokrata.⁴⁸

Čini se značajnim da je Matko Laginja pretpostavljao političke motive kad je pokušavao ishoditi da se preko njega dodijeli kredit za istarske zadruge. Preko Bože Markovića, voditelja Jugoslavenske matice, tražio je zagovor kod ministra financija K. Kumanudija da se Gospodarskoj svezi za Istru dodijeli dva milijuna dinara, koje bi on dogovorno sa *Zadružnom Zvezom u Trstu*, podijelio među zadruge u Istri u lirama, da uzmognu plaćati ljudima tamo uloške. Marković navodi Laginji kako je Kumanudi odbio povoljno rješenje. O tome je Laginja zapisao: *Pitao sam ga i molio neka mi kaže, nije li po sredi političko pitanje da se možda neće da takova pripomoć ... ide po meni ili dr. koji osobni razlog, jer bih ja u tom slučaju sam odstupio, ipak neka bi makar zem. vlada u Zagrebu, ili osobno banu Tomljenoviću to uručili. Nato mi nije znao dati odgovora već rekao da valjda drže nepotrebnim taj izdatak.*⁴⁹

Bez obzira što su predstavnici vlasti u Beogradu pitanje potpomaganja zadružništva dovodili u vezu s vanjsko-političkim prilikama tj. odnosom prema Italiji, ipak su politički motivi bili ti koji su do krajnosti određivali odnos prema Laginji. Prema njemu se nije otvoreno nastupalo, i on je sumnjao u političke motive. Centralistički krugovi u državi nisu imali povjerenja u Laginju zbog njegove tadašnje političke aktivnosti. Upravo krajem 1920. g. on odlazi s banskog položaja, a zamijenit će ga Tomislav Tomljenović, pripadnik Demokratske stranke, koja je bila protivnik njegove Hrvatske zajednice.⁵⁰

Iz Kraljevstva SHS novčana su se sredstva upućivala u Italiju. Novac je dolazio posredstvom konzulata u Trstu. Ljubo Nešić, pomoćnik ministra vanjskih poslova, u studenom 1922. obavijestio je Matka Laginju da je u vrijeme njegove službe konzula u Trstu stigla određena svota novca. Laginja navodi Nešićeve obavijesti: *U ostalom od zalihe u Trstu sve su prepustili Dru Wilfanu da uredi, ali ipak sa onom naročitom uputom: stanovitu svotu (nije mogao točno naznačiti) za otplatu duga Pučkom Prijatelju, društvu Edinosti i pol. Pododboru za Istru mislim prvom 50.000 -, a drugom 25.000. Za zadrukarstvo 300.000 lira. Uložene knjižice, da jim imaju biti ovamo dostavljene (?). Ukupna svota što je bila u Trstu, iznašala je oblo 420.000 lira.*⁵¹ Laginja je s Wilfanom razgovarao u prosincu, i s tim u svezi zapisao: *Donio mi je iskaz o iznosima, koje je do ukupno 244.000 tal. lira Zadružna Zveza porazdala raznim zadrugama po Istri i Trstu kao zajmove na vrlo niske kamate (4%). Taj novac, ukupno Lit. 300.000 dalo je naše zastupstvo u Trstu kao uložak Zadružnoj Zvezi na više knjižica fiktivnih ulagatelja, a te knjižice drži Wilfan.*⁵²

48 LD, 25.V.1921.

49 LD, 15.V.1921., bilješka »Naše zadrugarstvo u Istri«.

50 Hrvoje MATKOVIĆ, *Politički rad Matka Laginje od 1918. do 1920. godine*, Pazinski memorijal, 3, Pazin 1972., str. 131-142; Neda ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1989., str. 156-157, 165, 178; Željko KLAJČIĆ, *Dr. Matko Laginja kao političar u zagrebačkom tisku dvadesetih godina*, Zbornik društva za povjesnicu Klana, Klana 1997., str. 53-63.

51 LD, Rijeka-Kastav, bilježnica od 18.X. do 8.XII.1922., 12.XI.1922. Upitnik u tekstu, zapisao Laginja.

52 LD, 19.XII.1922.

Laginjin dnevnik a i ostala njegova ostavština ukazuju na česte zahtjeve upućene vlastima Kraljevstva SHS o potpomaganju zadrugarstva. Zahtjeve upućuju voditelji Političkog društva »Edinost« iz Trsta, a podržava zahtjeve organizacija poput Jugoslavenske matice. Općenito je problem financiranja hrvatskih i slovenskih institucija u nekadašnjoj Julijskoj krajini bio snažno izražen. Vlasti Kraljevstva SHS pribojavale su se mogućih prosvjeda sa strane talijanskih vlasti u slučaju upućivanja novčanim sredstava, ali s druge strane očito je da je novac dolazio. Pritom se može pretpostaviti da se u slučaju tiskanja novina ili potpomaganja kulturnih institucija radilo o manjim svotama novca nego u slučaju upućivanja kredita za istarsko zadrugarstvo. Trščanski advokat Ivan Marija Čok krajem studenog 1921. namjeravao je od beogradske Vlade, posebno podsredstvom Nikole Pašića, ishoditi *izdašnu potporu za zadrugarstvo Primorja, ... 10 milijuna predujma na ono što će naš svijet u Julskoj Veneciji imati da dobije od izmjene bivših austrijskih kruna budi od koga*. Prethodno je Čok u Trstu govorio s Wilfanom da se i s Laginjom razgovara o sanaciji zadrugarstva.⁵³ Čokova namjera da preko Pašića isposluje kredit nije uspjela, a kada je pokrajinskom namjesniku za Hrvatsku Jurju Demetroviću *spomenuo, da bi sada, obzirom na ogromnu razliku valute (Talij. lira i naše kruna, odnosno dinara) trebalo kakvih 30 i više milijuna kruna, Demetrović mu je rekao, da se o tolikoj svoti ne smije ni govoriti*.⁵⁴

II.

Kada je 1924. g. došlo do sklapanja ugovora između Kraljevstva SHS i fašističke Italije, odlučivalo se i o uložnim austro-ugarskim krunama u zavodima Kraljevstva SHS i Austrije. Akcije za promjenu kruna predvodili su zadružni savezi u Trstu i Gorici, a Matko Laginja u to je vrijeme često kontaktirao sa Zadružnim savezom u Trstu.

Trščanska *Istarska riječ* od 31.I.1924. piše: *U smislu italijansko-jugoslovenskog sporazuma preuzela je italijanska vlada izjavom od 27.I.1924. formalnu obvezu da izmjeni u najkraće vrijeme kruna naših zadruga, koje su uložene sa one strane medje*. U istom broju *Istarske riječi* navodi se da oni koji imaju *starih kruna* položenih kod Poštanske štedionice u Beču, moraju do 15. veljače prijaviti svoj *uložak*, kako bi se ta svota promijenila u lire uz 60% i prenijela u talijansku poštansku štedionicu. I dalje: *Prije nego idete na poštu, da prijavite svoj uložak, morate nabaviti svedodžbu italijanskog državljanstva*.

Najprije su talijanske vlasti vršile postupak za promjenom kruna s obzirom na Poštansku štedionicu u Beču, a nakon toga s obzirom na zavode u Kraljevstvu SHS. Na zadružne organizacije koje su imale položene kruna u Kraljevstvu SHS, odnosila bi se vijest u *Istarskoj riječi* od 14.II.1924.: *Ovdješnja kr. prefektura javlja: Slavenske zadruge, kojima svojedobno nisu bile izmjenjene kruna, moraju predložiti ovdješnjoj zakladnoj delegaciji⁵⁵ molbu za izmjenu i to najkasnije do 15. marta 1924. U molbi treba navesti točnu svotu kruna, koje se ima izmjeniti. Tu svotu tvori saldo od 3. novembra 1918., povećan sa kamatima do 9. aprila 1919., ili pak sadašnju glavnica, ako je manja od prijašnjeg iznosa. Molbi neka se priloži bilanca od 31. decembra 1923. te izvadak iz*

53 LD, Bilježim, 24.XI.1921., bilješka »Gospodarstvena organizacija u Istri«.

54 LD, Bilježim, 13.II.1922. Tekst u zagradi zapisao Laginja.

55 »Delegazione del tesoro« u Trstu.

tekućeg računa, koji izdaje obavezni zavod i mora da sadržaje sav promet na temelju tog računa od 3. novembra 1918. do 31. decembra 1923.

Istarska riječ od 24.VII.1924. javlja: *Svim članicama i nečlanicama Zadružnog Saveza (Zadružna Zveza) u Trstu, u koliko su prikazale bile svoje molbe za izmjenu kruna u lire putem Zveze u Trstu, novac je već promijenjen. Tako je sa sedmim mjesecom 1924. postupak zamjene kruna završen.*

Gospodarska sveza za Istru imala je u Poštanskoj štedionici u Beču položenih 111.104 kruna.⁵⁶ Zadružni savez iz Trsta 6.II.1924. piše Laginji: *Prema zadnjem odgovarajućem dekretu talijanske vlade mijenjaju se ulošci talijanskih građana kod bivše Poštanske štedionice u Beču u razmjeru po 60 lira za svakih 100 kruna po stanju 26. marča 1919. Pravo na promjenu pak imaju samo talijanski građani i to opet samo oni, što no su imali svoje neprekidno sjelo ili sjedište unutar državnih tal. granica od 1919. do sada.*

... Po našem mnijenju Vi ne bi nikako mogli da dođete do promjene i to sa dva razloga: prvo, pošto nemate od 1919. ovdje sijela, drugo jer ne bi dobili priznanja karaktera talijanskog državljanstva; članovi uprave Gospodarske sveze nisu po dvotrećinskoj većini ovdješnji građani. Pa da se i te poteškoće prebrode, Vi bi imali i drugu: morali bi naime predložiti potvrdu o priznanju karaktera tal. državljanstva za svaku Vašu bivšu članicu posebi. Mnoge pak od tih ili nisu još same dobile tog priznanja ili ga uopće nisu ni molile, pošto su obustavile svako poslovanje. Obojih je do polovice, pa bi Vama manjkao quorum.

*Međutim naše djelovanje ide za tim, da se Vama prizna sa talijanske strane karakter jugoslavenskog državljanstva. Uspije li nam to, to jest bude li i Vas smatrala tal. vlada za zavod u Jugoslaviji, biti će tražbine Vaših bivših članica naprama Vama mijenjane u smislu zadnje pogodbe sa stanjem 9. aprila po 60% u lirama.*⁵⁷

Gospodarskoj svezi za Istru nije priznata zamjena kruna položenih u Poštanskoj štedionici u Beču. U razgovoru sa Trščaninom Otokarom Rybarom u studenom 1924., Laginja mu je izjavio kako je Gospodarska sveza za Istru već izgubila oblo 100 hiljada kruna (dakle 60 hiljara lira) kod austrijske poštne štedionice, jer ju Talijani nepriznavaju za istarski zavod.⁵⁸

Laginja u jednoj svojoj bilješki navodi: *Mi imamo u Ljubljani i Beču skupa blizu milijun kruna, ali ne možemo promjeniti.*⁵⁹

Trščanski zadružni savez piše Laginji 19. ožujka, da je podnesena molba Gospodarske sveze za promjenu kruna Posujilnici u Lanišću, Društvu za štednju i zajmove u Tinjanu, Društvu za štednju i zajmove u Boljunu, Kraškom društvu za štednju i zajmove u Sv. Luciji kod Oprtlja, zadružnim organizacijama koje su imale uložene kruna kod Gospodarske sveze.⁶⁰

⁵⁶ *Jeste li prijavili svoje uloške kod poštanske štedionice u Beču*, Istarska riječ, Trst, 31.I.1924.

⁵⁷ Ostavština, R-6262/I, fsc., 1924. (I-VII).

⁵⁸ LD, Rijeka-Kastav, 13.XI.1924. Tekst u zagradi zapisao Laginja.

⁵⁹ Ostavština, R-6256/I, fsc. Razine bilješke i politički spisi iz 1919. g., bilješka nije posebno datirana. Gospodarska sveza za Istru imala je uložene kruna u Ljubljanskoj kreditnoj banci i u Poštanskoj štedionici u Beču. LD, Rijeka-Kastav, 24.II.1924.

⁶⁰ Ostavština, R-6262/I, fsc., 1924. (I-VII).

Iz Trsta su Laginji 10.VI.1924. upućene obavijesti: ... U ostalom je još neriješeno pitanje, da li će uopće Gospodarskoj Svezi priznati pravo na promjenu; za slučaj, da se G. Z. to ne bi priznalo, priznalo bi se pravo na promjenu onim zadrugama, koje imaju kod G. Z. novac položen i koje su za promjenu zamolile. One imaju ovdje svoje knjige i mogle bi laglje postići promjenu nego Gospodarska Sveza sama. Imati će dakle ital. vlada odnosno njezin izaslanik, da bira između promjene uložaka, koje je G. Sveza imala 3/XI.1918. položene preko granice, te uložaka, koje su pojedine istarske zadruge imale kod Gosp. Sveze istoga dana. Pošto je iznos ovih zadnjih uložaka manji, vjerojatno je, da će se odlučiti za to, promjeni krune zadrugama a ne Gosp. Svezi.⁶¹

Zadružni savez iz Trsta 24. lipnja piše Laginji: ... da je bila Vaša molba za promjenu 999.853:61⁶² kruna odbita, a zato su postigle promjenu istarske posujilnice, koje imaju uloške kod Gospodarske Sveze i to:

posujilnica u Lanišću	K. 382.497 : 50
Društvo za štednju i zajm Tinjan	3.805 :
Društvo za štednju i zajm. Boljun	271.655 : 50
Kraško društvo za št. i zajm. Sv. Lucija	109.814 : 49
Društvo za štednju i zajm. Zrenj	271 : 50
	K. 768.043 : 99

protivrijednost u lirama 460.082 : 30 ostati će kod nas dok nam ne javite koliko ste poslali spomenutim posujilnicama na račun Vašeg duga.⁶³

Zadružni savez 30. lipnja ponovno piše Laginji: Komisar italijanskog tresora sporučio nam je ustmeno, da ne može povoljno riješiti Vaše molbe, pošto nimate svoga sjedišta u Italiji i također nisu bile na mjestu knjige, koje bi bilo treba pregledati. Onda smo zahtjevali, da promjeni novac barem zadrugama, koje imaju novac uložen kod Vaše Sveze, i na tu našu zahtjevu je komisar pristao. Podaci u ovom pismu o izmijenjenim krunama Društvu za štednju i zajmove u Boljunu, nešto se razlikuju u odnosu na podatke navedene u obavijestima od 24.VI. (ovdje 275.498 : 52 krune). Promijenili su se zadrugama saldo-kapitali od 3.XI.1918. i kamate od 3.XI.1918. do 9.IV.1919. U pismu se na kraju ističe: Zadruge izručile su italij. eraru stare krune, koje jim je priskrbila potpisana Zveza, tako da su ostale zadrugama u cijelosti još tražbine u dinarima napram jugoslovenskim zavodima.⁶⁴

Ovo posljednje, kako su ostale zadrugama u cijelosti još tražbine u dinarima napram jugoslovenskim zavodima, može se dovoditi u svezu s tematikom već spomenutog razgovora Matka Laginje i Otokara Rybara krajem 1924. g. Laginja je zapisao: Rybar je zauzeo stanovište, koje sigurno zauzeše naši rodoljubi (!) oko Zadružne Zveze u Trstu. Naime, da ono, što je usljed Rimskog pakta ove godine Italija izmjenila raznim lokalnim zadrugama istarskim od uložaka, koje su imale pri našim Savezima izvan Istre, neide ovima podništa u dobro, jer da je onu izmjenu Italija učinila lih na korist zadruga svoga teritorija i u zamjenu uzela nežigosane bivše krune, koje su besplatno

61 Isto. Tekst u dokumentu, najvjerojatnije podcrtao Laginja.

62 Ovaj je broj naknadno dopisan, a vjerojatno ga je dopisao Laginja kada je dobio obavijest Zadružnog saveza iz Trsta.

63 Ostavština, R-6262/I, fsc., 1924. (I-VII).

64 Isto.

dane od ovuda sa dozvolom prenosa u Trst (ili ne znam kamo u Italiju). I pošto Italija nije stupila prigodom promjene sa Svezama izvan Istre u nikakav odnošaj, te se nije, dala ni cesije izdati za odnosne tražbine, to on tvrdi, da istarske zadruge, kojim je izmjenjena učinjena imaju još uvijek za svoje uloške potpunu tražbinu prema odnosnim Svezama.⁶⁵

Po dostignutoj promjeni zadruge nisu riješile svoje financijske probleme, opterećivale su ih i narasle kamate. Posujilnica u Lanišću pisala je 21.I.1925. Laginji, kako je zadruga imala u 1924. g. *ogroman pasiv* jer joj talijanska vlada nije izdala niti centezima na kamatama od 9.IV.1919., pa do sedmog mjeseca 1924. g., nego je samo promijenila bivše krune.⁶⁶

Ostvarena promjena nije riješila financijske probleme istarskih zadruga, a poseban problem imale su one istarske zadruge koje uopće nisu podnijele zahtjeve putem Zadružnog saveza iz Trsta. Trščanski savez piše Laginji 2.VIII.1924. kako *imade još i drugih naših zadruga - članica po Istri, koje imadu veće ili manje tražbine* kod Gospodarske sveze, i kako se Savez želi s njime sporazumjeti oko vraćanja tih *tražbina*. Kako su istarske zadruge, *bivše članice* Gospodarske sveze zbog *neupućenosti*, smatrale Gospodarsku savez u *ovdješnjim zavodom* u Italiji, one nisu podnijele molbe za promjenu. To su učinile samo one koje su bile u *direktnom kontaktu* sa Zadružnim savezom iz Trsta.⁶⁷

Financijski problemi koji su ugrožavali istarske zadruge proizlazili su, kako Laginja navodi, i iz loših poslovnih poteza. Tako Gospodarska sveza za Istru, nekoliko godina prije početka rata, nije sudjelovala u poslovanju Društva za štednju i zajmove u Baderni (posujilnica) i Gospodarskog društva u Baderni. Laginja navodi da je Društvo za štednju i zajmove nespretnim poslovanjem, *nesretnom spekulacijom sa vinom*, palo u pasivu, i kako je ta *posujilnica bila vodjela ravno iz Ljubljane po ljudima, kadgod malo, a kadgod i nimalo sposobnim, pri čem*, ističe Laginja, *čini mi se, da je »Gospodarsko Društvo Bademsko« bilo pušteno s vida.*⁶⁸

ZAKLJUČAK

Bez obzira što su 1924. g. talijanske fašističke vlasti izvršile zamjenu austro-ugarskih kruna Trščanskom i Goričkom zadružnom savezu, to nikako ne znači da je problem daljnje egzistencije hrvatskih i slovenskih zadruga u nekadašnjoj Julijskoj krajini bio riješen. Prvo, pomanjkanje novca i dalje je opterećivalo poslovanje istarskih zadruga. Na to upućuju mnogi dokumenti Laginjine ostavštine. Ipak, sama promjena novca morala je povoljno djelovati na novčani promet. Po pisanju sušačkog *Novog lista* od 17. VIII.1927., novčani promet Zadružnog saveza u Trstu i njegovih članica, u 1925. g. iznosio je oko 23 milijuna lira, a izdano je preko 4 milijuna lira zajma. Drugo, fašističke su vlasti hrvatske i slovenske zadružne organizacije smatrale osloncem očuvanja gospodarske samostalnosti, ali i osloncem nacionalnih te političkih

⁶⁵ LD, Rijeka-Kastav, 13.XI.1924. Uskličnik i tekst u zagradi zapisao Laginja.

⁶⁶ Zanimljiv je daljnji tekst: »Pošto je pako više toga potpisana prigodom promjene onih iznosa koji su bili kod Zadružne Sveze u Ljubljani, te kod Gosp. Sveze za Istru sada morala da ove krune nakupi putem Zadružne Sveze u Trstu što je potpisanu stajalo čistog izdatka za ovaj nakup kruna Lit. 16.000.- i to računajući na Ljubljani Lit. 7.000., a na Gosp. Svezu za Istru 9.000 Lit.« Ostavština, R-6262/I, fsc., 1925.

⁶⁷ Ostavština, R-6262/I, fsc., 1924. (VIII-XII).

⁶⁸ Isto.

težnja hrvatskog i slovenskog naroda. Zato će im se sprječavati rad i htjet će ih se priključiti u krug fašističkih zadruga. Godine: 1928., 1929., 1930. i 1931., vrijeme su definitivnog potčinjavanja ovih zadruga pod fašističke, a samo su se neke rijetke gospodarske organizacije očuvale zahvaljujući svojoj gospodarskoj snazi (npr. Tršćanska štedionica i posujilnica te Trgovačko-obrtna zadruga u Trstu).⁶⁹ Fašistička je vlast na kraju i odlučila o sudbini hrvatskih i slovenskih zadruga. Htjelo se ukidanjem samostalnosti slavonskih zadružnih organizacija čim prije ostvariti asimilaciju Hrvata i Slovenaca.⁷⁰

Gospodarskoj svezi za Istru, koju fašističke vlasti nisu priznavale talijanskim zavodom, bio je zahtjev za promjenom kruna 1924. g. odbijen, ali su zato promjenu ostvarile nekadašnje njezine članice, odnosno one zadruge koje su imale uloženi novac kod ove organizacije: Posujilnica u Lanišću, Društvo za štednju i zajmove u Tinjanu, Društvo za štednju i zajmove u Boljunu, Kraško društvo za štednju i zajmove u Sv. Luciji kraj Oprtlja i Društvo za štednju i zajmove u Zrenju.

Ako bi donosili konačnu ocjenu o Gospodarskoj svezi za Istru u vremenu nakon Prvog svjetskog rata, onda se može istaknuti da je položaj ove institucije bio prilično nesiguran. Budući da nije priznata talijanskim zavodom, nije niti mogla djelovati na terenu u Istri. Laginja je kao predsjednik Gospodarske sveze mogao djelovati jedino posredno održavajući veze sa Zadružnim savezom iz Trsta, u čije su članstvo ulazile nekadašnje članice Sveze. Općenito, problem Gospodarske sveze sastojao se u tome da se nisu mogle promijeniti bivše austro-ugarske kruna u povoljnom odnosu, i Laginja je bio svjestan gubitaka.

Talijanske su vlasti, kad su mijenjale kruna svojim novim državljanima, vršile tu promjenu u dosta povoljnom odnosu s obzirom na stvarnu vrijednost te valute: 100 kruna za 60 lira.⁷¹

Gospodarska sveza djelovala je do smrti M. Laginje 1930. g. Na jednom dokumentu Laginjine ostavštine, zapravo tiskanici Jugoslavenske udružene banke dd, Podružnica Zagreb, nalazi se Laginjin zapis: *Opaska, datirana sa Zagreb, 29.X.1928. U njoj se navodi: Gospodarska Sveza za Istru registrirana Zadruga na o. j. u Puli, upisana je još uvijek pri bivšem c. kr. okružnim sudom u Rovinju - Istra, a potonjem istom sudu u Puli. Potpisani je također još uvijek kao predsjednik te zadruge njezinim statutarnim zastupnik prema trećim licima. On prima i izdaje novce i novčane vrijednosti u ime zadruge sam i tako potvrđuje primitke. Ako diže lično, netreba nego njegov potpis; ako diže dopisom, kao u opće za pismene izjave, potvrde itd., treba uz njegov gornji potpis, još i ovaj pečat Zadruga.*⁷² Pečat Sveze utisnut je u dokumentu.

Po svemu sudeći, formalno Gospodarska sveza za Istru nije ukinuta.

Na osnovu dokumenata Laginjine ostavštine,⁷³ Sveza je imala otvoren tekući račun u nekoliko zavoda Kraljevstva SHS: Jugoslavenskoj udruženoj banci dd,

⁶⁹ L. ČERMELJ, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, n. dj., str. 173-174.

⁷⁰ Lorena VANELLO, *Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvjet 30-tih godina. Radnički pokret Labinštine 1921-1941. sa širim osvrtom na Istru*, Labinski zbornik, 2, Labin-Rijeka 1981., str. 236-239.

⁷¹ Primjera radi, po tečajnoj listi sa tršćanske burze, početkom 1924. g. 100 austrijskih kruna vrijedilo je od 0.0320 do 0.0325 lira, 100 mađarskih kruna vrijedilo je od 0.06 do 0.07 lira, 100 jugoslavenskih dinara vrijedilo je od 26.35 do 26.50 lira. *Tudja valuta na tršćanskoj burzi*, Istarska riječ, Trst, 31.I.1924.

⁷² Ostavština, R-6262/II, fsc., 1928-1930. Tekst u dokumentu najvjerojatnije podcrtao Laginja.

⁷³ Misli se prvenstveno na dokumente: Ostavština, Gospodarska sveza za Istru, R-6262/II.

Podružnica Zagreb; Prvoj hrvatskoj štedionici; Ljubljanskoj kreditnoj banci; Zadružnoj zvezi u Ljubljani; Hrvatsko slavonsko gospodarskom društvu. Po izvatcima tekućih računa vidi se kako su novčana sredstva Sveze sve manja i manja, pogotovo kako se približava kraj dvadesetih godina.

SUMMARY

THE FINANCIAL SITUATION OF THE »ECONOMIC LEAGUE FOR ISTRIA« (GOSPODARSKA SVEZA ZA ISTRU) (1918-1924)

After the end of the First World War, Croatian and Slovenian co-operative societies remained isolated from their centres by a new frontier demarcation line. The social funds remained over the border, mainly in the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, but also in Austria. Many Istrian co-operative societies, such as the societies belonging to Matko Laginja's »Economic League for Istria« (Gospodarska sveza za Istru), remained cut off from their centres after 1918. The societies that were part of this association, in the post-war period came under the sphere of activity of the »Co-operative Association in Trieste«, and became its members. Laginja corresponded frequently with the »Co-operative Association in Trieste«, particularly when the Austrian currency (Crown) was exchanged after the Rome Treaty in 1924.

The request made by the »Economic League« for the exchange of around one million Crowns was rejected, because the League was not a legally recognized Italian institute. But its former members, or those co-operative societies that had their money invested into the »Economic League«, were nevertheless able to convert the Crowns. They were members of the »Co-operative Association in Trieste«: Credit Institute in Lanišće, The Savings and Credit Society in Tinjan, The Savings and Credit Society in Boljun, The Carst Savings and Credit Society in Sv. Lucija near Oprtalj and The Savings and Credit Society in Zrenj. The total of the exchanged Crowns (with the rate 100% - 60%, for 100 Austro-Hungarian Crowns they got 60 Lire) was somewhat less than the amount quoted in Laginja's request. Those co-operative societies that were in direct contact with the »Co-operative Association in Trieste« were in the end able to exchange the money. On the other side some Istrian co-operative societies had their money invested in the »Economic League for Istria«, but were unaware and had not submitted the request for the exchange of the amount in Crowns through the »Co-operative Association in Trieste«.

RIASSUNTO

LA SITUAZIONE FINANZIARIA DELLA GOSPODARSKA SVEZA PER L'ISTRIA (1918-1924)

Dopo la fine della prima guerra mondiale le organizzazioni cooperativistiche croate e slovene sono state isolate dalle proprie sedi centrali, rimaste oltre la linea di demarcazione, nelle quali è rimasto anche il denaro delle cooperative, prevalentemente sul territorio del Regno dei Serbi, Croati e Sloveni, e in Austria. Dopo il 1918 sono state separate dai propri centri molte

cooperative dell'Istria, quali la Gospodarska Sveza per l'Istria, di Laginja. Le cooperative appartenenti a questa unione nel periodo del dopoguerra finiranno sotto il patrocinio dell'Alleanza cooperativistica di Trieste e vi si associeranno. Matko Laginja ha intrattenuto un'intensa corrispondenza con la stessa, soprattutto all'epoca del cambio delle corone appartenenti alle cooperative, dopo la stipulazione degli accordi di Roma, avvenuta all'inizio del 1924.

La richiesta della Gospodarska Sveza per il cambio di circa un milione di corone, è stata respinta, non essendo l'Alleanza riconosciuta come ente italiano. Però i suoi ex soci, ossia quelle cooperative che avevano il denaro depositato presso la Gospodarska Sveza hanno realizzato il cambio. Tali cooperative sono: Cassa di prestito di Lanišće, Società di risparmio e prestito di Tinjan, Società di risparmio e prestito di Boljun, Società di risparmio e prestito Kraško di Sv. Lucia di Portole e la Società di risparmio e prestito Zrenj. La somma complessiva del denaro cambiato è stata inferiore a quella richiesta dal Laginja (rapporto di cambio: 100 corone austro-ungariche per 60 lire italiane). Il cambio hanno realizzato quelle cooperative dell'Istria, le quali erano in diretto contatto con l'Alleanza cooperativistica di Trieste. D'altra parte c'erano delle cooperative in Istria che, pur avendo il proprio denaro depositato presso la Gospodarska Sveza di Trieste, per inesperienza, non hanno fatto richiesta tramite l'Alleanza delle cooperative di Trieste.